

Folkebegrebets transformationsproces

AF OVE KORSGAARD

SLAGMARK #85

SIDER: 95-111

Folk er et af sprogets mest komplekse og konfliktfyldte begreber. Det er komplekst, fordi det rummer mange forskellige betydninger, og konfliktfyldt, fordi ordet fremkalder vidt forskellige associationer, hos nogle særdeles positive, hos andre yderst negative. Ordet folk bruges både til at forene mennesker og til at splitte mennesker. Det kan bruges til at propagandere for demokrati såvel som diktatur. Folk er et plastisk begreb, der udgør et åbent semantisk felt, og som anvendes strategisk. Folket er med andre ord noget, som stadig skabes og omskabes.

I det ældre danske sprog er folk et ord, der associeres med samfundets laveste stand, bondestanden. Det samme er tilfældet i de europæiske hovedsprog. Det gælder for eksempel *popolo* på italiensk, *peuple* på fransk, *pueblo* på spansk, *people* på engelsk, *Volk* på tysk og *folk* på dansk, norsk og svensk. Men i de samme europæiske sprog bruges folk også som et suverænitetsbegreb, folkesuverænitet, der udgør kernen i begrebet demokrati.¹

Som bekendt har demokrati rod i de to græske ord, *demos* og *kratia*, som betyder *folk* og *styre*. Demokrati indeholder således en påstand om, at der er et folk, der styrer. Men hvem udgør dette folk? Der findes mange teorier om, hvad der forstås ved en stat og ligeledes ved en demokratisk *styreform*, men der findes kun, hvad der er blevet kaldt, "skyggeteorier" om folket.

1 Jf. Giorgio Agamben, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life* (Stanford: Stanford University Press, 1995), 176.

En af de teoretikere, der har gjort opmærksom på vanskelighederne ved at identificere folkestyrets folk, er den US-amerikanske demokratiteoretiker Robert A. Dahl. I *Demokratien og dens antagonister* (1999) rejser han spørgsmålet: "Hvis demokrati betyder folkestyre, hvad udgør da et 'folk'? Der findes nok intet problem inden for hele den demokratiske teoris og praktiks område, som er vanskeligere at håndtere end det, som gemmer sig bag dette uskyldige spørgsmål."²

Da demokratiet bankede på døren i den danske stat i 1848, havde demokrati som styreform ikke svar på det helt grundlæggende spørgsmål: Hvem og hvor er det folk, der skal styre? Demokrati havde for eksempel ikke svaret på, om de personer, der levede og boede i hertugdømmerne Holsten og Slesvig, skulle betragtes som del af et dansk folk eller af et tysk folk, eller om de i virkeligheden udgjorde et eget, selvstændigt folk. Demokratiet havde heller ikke svar på, om kvinderne skulle indgå i det folk, der skulle styre. Eller om bønderne skulle. Og det uanset at ordet folk på det tidspunkt var en betegnelse, der primært blev brugt om bondestanden.

Ambitionen med denne artikel er at belyse det komplekse spørgsmål: Hvad og hvem udgør et folk? Og det vil jeg gøre ved at fokusere på den semantiske og ide-historiske transformationsproces, som begrebet folk undergår fra primært at være forbundet med husstand og slægt til at blive knyttet sammen med nation og demokrati. Det kræver en kort optakt om husstandssamfundets struktur og ideologi.

HUSSTANDEN

Husstanden har været et af historiens mest kontinuerlige fænomener. *Oikos* er det græske ord for husstand og udgør kernen i ord som *økonomi*, *økonoma* og *økologi*, begreber der alle har med husholdning at gøre. Et *oikos* er et hus med en husfader i spidsen for husstanden, der udgør samfundets vigtigste produktions-, reproduktions- og forvaltningsenhed.

Den antikke tænkning om samfundet er baseret på en todeling mellem *oikos* og *polis* – en tænkning der løber som en rød tråd gennem europæisk politisk filosofi fra Aristoteles over Cicero til Luther og videre frem til Rousseau. I indledningen til sin statslære fremgår det klart, at Aristoteles betragter *oikos* som grundstenen i

2 Robert A. Dahl, *Demokratien og dens antagonister* (Stockholm: Ordfront, 1999), 132.

polis.³ Ifølge denne filosofi er samfundets mindste enhed ikke individet, men huset. Den samfundsmæssige helhed består så at sige af et vist antal husstande.

I 1529 skrev Luther *Den lille Katekismus* som en hjælp til husfaderen, der skulle lære sin husstand at leve i et fader- og formynderstyret samfund. I et sådant samfund ledes husstanden af en husbond, hvad enten han er skrædder, greve eller konge. Skrædderen, greven og kongen er fælles om at være herre i eget hus, men de enkelte huse rangerer ikke på linje med hinanden. Husstandssamfundets opbygning kan sammenlignes med et kinesisk æskesystem, hvor de små huse indgår i større, der indgår i endnu større. Den allerøverste husherre er Gud, der havde myndighed over alle. Under enevælden i Danmark havde kongen sin magt "af Guds nåde". Det vil sige: Gud havde uddelegeret magt til kongen, der ligeledes kunne uddelegere en del af sin magt til de mange husherrer længere nede i systemet.

Det, som i dag forbindes med ordet stat, forbandt man tidligere med begrebet hus i form af fyrstehuse og kongehuse, for eksempel det habsburgske hus, det bayerske hus, det oldenborgske hus og så videre. Frem til 1789 var Europa ikke opbygget af nationalstater, men af fyrstehuse og kongehuse, der hver især bestod af et vist antal husstande.

Kongens hus og Guds hus udgjorde de to centrale institutioner, tronen og alteret de vigtigste symboler. I overensstemmelse med doktrinen *Cuius Regio, Eius Religio* (den, hvem landet tilhører, hans religion skal være den herskende) var kongens tro den eneste tilladte i staten. "En kristen konge", sagde biskop Hans Wandal ved salvingen af Christian den 5. i 1671, "må ikke tåle nogen i sine lande, der ikke holder ved den rette lære og ej tillade djævelen og kætterne at så klinten i Guds egen ager".⁴

Selv om ordet fædreland kan spores langt tilbage i historien, spillede begrebet frem til 1700-tallet en helt underordnet rolle i forhold til kongen og kirken. Som historikeren Harald Ilsoe fremhæver i *Dansk Identitetshistorie*: "I den ideologiske alliance mellem kongemagten og lutherdom var begrebet fædreland uden principiel betydning."⁵ For eksempel var det alene kongen og hans familie, der blev bedt for i

3 Aristoteles, *Statslære* (København: Gyldendal, 1946), 1-10.

4 Johan Hvidtfeldt, Ib Koch-Olsen og Axel Steenberg, *Danmarks Historie*, bd. 1 (København: Det Danske Forlag, 1950), 352.

5 Harald Ilsoe, "Danskerne og deres fædreland," i *Dansk identitetshistorie*, bd. 1 (København: C.A. Reitzel, 1991), 33.

den obligatoriske kirkebøn. Selv de dekretede for- og takkebønner for fremgang og sejr i landets krige gjaldt hovedsagelig kongen og hans våbenmagt.

Kongens hus rummede forskellige fædrelande, uden at folk af den grund blev betragtet som fremmede. Den danske adelsmand Grunde Rosenkrantz sagde således i 1665: "De, der stammer fra Holsten og Slesvig og Norge, kalder jeg ikke fremmede. De har ikke samme fædreland, men samme herre og er knyttet til os ved slægtskabsbånd"⁶ Kongen var den fælles husherre, der ikke blot personificerede slægtskabet mellem landets indbyggere, men som også bestemte over deres tro.

I *Danske Lov* af 1683, der er et imponerende monument over husstandssamfundets love og regler, er kongens magt klart markeret i lovens indledning. Kongen skal agtes som det højeste hoved på jorden. Når kongen i loven markerer sit territorium, er det henvendt til husbonderne i riget. Det hænger sammen med, at husherren indtager en særlig retslig position i forhold til samfundets øvrige medlemmer, der benævnes "som tyende, folk og tjenerer".⁷

Frem til den nye forfatning i 1849 var Danmark et standssamfund, om end det var under nedbrydning forinden. Standssamfundet var hierarkisk opbygget med kongemagten på toppen af pyramiden. Under kongen var der forenklet sagt fire stænder, der hver havde sine egne funktioner og egne specielle rettigheder og pligter. Adelen udgjorde førstestanden og gejstligheden andenstanden. Disse to stænder havde en privilegeret særstilling og opfattede sig selv som frie i modsætning til tredje og fjerdestanden, borgerstanden og bondestanden, som blev kaldt "ufrie og vanbyrdige".⁸ Der var ikke lighed for loven, idet de forskellige stænder havde forskellige rettigheder og pligter. Bondestanden var for eksempel den eneste stand, der skulle springe soldat.

Aristokratiet og gejstligheden opfattede ikke sig selv som en del af folket. Samfundets elite repræsenterede nationen, skriver den franske politiske filosof Charles de Montesquieu: "Under de to første franske fyrstehuse var nationen ofte forenet, det vil sige adelen og biskopperne. Folk blev ikke taget i betragtning."⁹ Og på lig-

6 Ilsoe, "Danskerne og deres fædreland," 28.

7 Anette Faye Jacobsen, *Husbonderet* (København: Museum Tusculanums Forlag, 2008), 80.

8 Aksel E. Christensen, *Danmark, Norden og Østersøen* (København: Den Danske Historiske Forening, 1976), 265.

9 Jf. Guido Zernatto, "The History of a Word," *The Review of Politics* 6 (1944): 361f.

nende vis anfører den danske præst Hans Peter Kofoed-Hansen i bogen *Folk – Folket* fra 1869, at så langt man kan gå tilbage historisk, “ville adel og gejstlighed selv ærbødigt have sig frabedt den ære at regnes til ‘folket’”.¹⁰ Adelen og gejstligheden udgjorde nationen, og bønderne udgjorde folket. Folk var som nævnt en betegnelse, der primært blev brugt om samfundets laveste stand.

FOLKEBEGREBETS SPROGLIGE TRANSFORMATIONSPROCES

Skiftet, fra at folk og (hus)stand hørte sammen, til at folk og nation knyttes sammen, afspejler sig i sproget, og kan belyses ved hjælp af en kort begrebshistorisk analyse. Begrebshistorie bygger på den idé, at der er en sammenhæng mellem samfundets strukturforandringer og semantiske skift. Der er med andre ord en intim forbindelse mellem de ændringer, der sker i samfundet, og de ændringer, der sker i sproget. I dette afsnit skal vi se nærmere på den semantiske transformation, der i løbet af 1800-tallet sker af begreberne folk og nation.

I *Ordbog til det ældre danske sprog 1300-1700* (1881-1907) defineres folk som slægt, “mit folck og faders huus med fædre, slegt og mødre, min første folkefær, tip-fader, oldermann”¹¹ I *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (1886) bestemmes ordet folk på tilsvarende vis som “Husfolk, de Mennesker, som ere i ens Hus, hører til ens Husholdning”, og ligeledes som “beslægtede Mennesker, Personer som tilhøre ens Slægt eller Ætt”.¹² Hverken i det gamle danske eller norske sprog forbindes ordet folk med begrebet nation.

I slutningen af 1700-tallet er folk forstået som slægt og husstand stadig dominerende. I *Dansk Ordbog*, hvis første bind udkom i 1793, er der optegnet hele otte forskellige betydning af begrebet folk. Den første lyder: “Personer, som høre til én Slægt eller Folkefærd; en Familie”. Den anden: “Et Huses Folk; Forældre, Børn og Tyende”.¹³

10 H.P. Kofoed-Hansen, *Et folk – folket* (København: Høst's Forlag, 1869), 258.

11 Otto Kalkar, *Ordsprog over det ældre danske Sprog* (København: Thieles Forlag, 1981-1907).

12 Johan Frizner, *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (Oslo: Den norske Forlagsforening, 1886).

13 *Dansk Ordbog*, udgivet af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab (København: Schultz Forlag, 1802), 138.

En sammenligning mellem *Ordbog til det ældre danske sprog* (1881-1907) og *Nudansk Ordbog* (1995) kan her være klagørende, idet der angives tre betydninger af begrebet folk i begge ordbøger: 1) skare og mandskab, 2) mennesker i almindelighed, 3) beslægtede mennesker. I de to første kategorier er der stor overensstemmelse mellem betydningerne i de to ordbøger, mens der i den tredje kategori træder en markant forskel frem.¹⁴ Mens ordet folk i *Ordbog til det ældre danske sprog* forbindes med slægt og husstand, defineres det i *Nudansk Ordbog* som nation i betydning, “det danske folk, flere europæiske folk”.¹⁵

FIGUR 1: LIGHEDER OG FORSKELLE I FOLKEBEGREBETS BETYDNING

Folk	Skare og mandskab	Mennesker i almindelighed	Beslægtede mennesker
<i>Ordbog over det ældre danske sprog 1300-1700</i> (1881-1907)	Brude-, bryllups-, båds-, bønder-, embeds-, høst-, krigs-, søfolk m.fl.	Kvindfolk, mandfolk	mit folck og faders huus med fædre, slegt og mødre,..
<i>Politikens nudanske ordbog og sprogleksikon</i> (1995)	Fodfolk, søfolk, tjenestefolk m.fl.	Komme ud blandt folk, folk siger	Nation; det danske folk, flere europæiske folk.

I de mange ordbøger, der blev udgivet i 1800- og 1900-tallet, kan man følge, hvordan den gamle betydning, folk som slægt og husstand, taber terræn til fordel for folk som nation og folkestyre. En stribe folkeord begynder at glide ud i hverdagssprogets periferi. Det gælder for eksempel: folkehold, folkeløn, folkestue, folkekøkken, folkebord, folkeseng m.fl. Ord som folkestue og folkekøkken indikerer, at der eksisterer en anden stue, en herskabsstue og en anden form for mad, nemlig herskabsmad.

14 Dette afsnit er en revideret udgave af min artikel “Hvad fortæller ordbøgerne?” *Nordnytt. Nordisk tidsskrift for etnologi og folkloristik* 102 (2007): 17-29.

15 *Politikens nudanske ordbog & sprogleksikon* (København: Politikens Forlag, 1995).

Noget tilsvarende sker med en række mandsskabsord som for eksempel krigsfolk, hoffolk, bådsfolk, landfolk, bønderfolk, høstfolk, sognefolk m.fl. Enkelte bruges dog stadig, for eksempel brandfolk og søfolk.

FIGUR 2: FOLKEBEGREBETS BETYDNING I DET GAMLE DANSKE SPROG

<i>Folk som husstand</i>	<i>Folk som skare og mandskab</i>	<i>Folk i almindelighed</i>
Folkekøkken	Krigsfolk	Kvindfolk
Folkemad	Husfolk	Mandfolk
Folkestue	Søfolk	
Folkehold	Bådsfolk	
Folkeskat	Hoffolk	
Folkeløn	Sognefolk	
Folkeseng	Bønderfolk	

I løbet af 1800-tallet sker der imidlertid ikke kun det, at en række gamle folkeord glider ud af sproget, nye folkeord vinder også indpas. I Molbechs *Danske Ordbog* fra 1859 figurerer både den gamle og den nye betydning af begrebet folk. Den gamle betydning af folket "Personer, som udgøre én familie, høre til ét Hus [...] I særdeleshed Tyende, Tjenestefolk i et Hus [...] Vore *Folk* er i Marken. At holde mange *Folk*. *Folkenes* Mad (ringere Mad for Tyendet, f.eks. paa Herregårde.) At spise ved *Folkenes* Bord. *Folkenes* Senge; deraf f.eks. *Folkelagen*, (som bruges til Tjenestefolks Senge.) *Folkeløn*, (aarlige Løn, som Tyende faar.) *Folkeseng*, (hvori Tjenestefolk sove.) *Folkeskat* (som en Husfader betaler for sit Tyende)" står side om side med den nye betydning: "Et Samfund af Mennesker, som have Sprog og Herkomst tilfælles, og som tillige sædvanligvis leve i eet Land og én Stat; en Nation."¹⁶

De nye folkeord deler sig i tre grupper med hver deres betydning: en politisk, en kulturel og en social forståelse af begrebet folk.

16 *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord* (København: Gyldendal, 1859), 526.

FIGUR 3: FOLKEBEGREBETS NYE BETYDNING I NYERE DANSK SPROG

<i>Folk som politisk kategori</i>	<i>Folk som kulturel kategori</i>	<i>Folk som social kategori</i>
Folkevilje	Folkeviser	Folk versus elite
Folkesuverænitet	Folkesang	Folkeven
Folkeafstemning	Folkeeventyr	Folkekrav
Folketing	Folkeminder	Folkehjem
Folkestyre	Folkedans	Folkevogn
Folkeparti	Folkesprog	Folkepension

Skiftet fra folk som husstand og slægt til folk som nation og folkestyre afspejler sig i fremvæksten af en række nye folkeord inden for både det politiske, kulturelle og sociale felt. For eksempel omdøbes statskirken formelt til folkekirken med Grundloven af 1849, og almueskolen til folkeskolen med skoleloven af 1899; begge institutioner indgår i alle tre kategorier. Der er således ikke en klar skillelinje mellem kategorierne, for eksempel kan folkehjem og folkeven både have kulturelle og sociale konnotationer.

ET IDÉHISTORISK BLIK PÅ FOLKEBEGREBETS TRANSFORMATIONSPROCES

Med opkomsten af ideen om demokrati og etablering af nationalstater glider den ældre forståelse af ordet folk i baggrunden. I stedet vinder der som nævnt tre andre betydninger af folket frem: folket som et politisk begreb, som et kulturelt begreb og som et socialt begreb. Her forbigår jeg folket som et racebegreb.

Lidt forenklet kan disse tre folkebegreber identificeres ved hjælp af politiske tænkere som Rousseau, Herder og Marx & Engels. Hvor forskellige de end er, så er de fælles om at give begreberne folk og nation ny betydning. For Rousseau er folket et politisk begreb, for Herder et sprogligt og kulturelt begreb og for Marx og Engels et socialt begreb, nærmere bestemt et klassebegreb. De tre definitioner er alle moderne i den forstand, at de distancerer sig fra den gamle forståelse af begrebet folk, nemlig folk som undersåt.

Endnu under 1700-tallets merkantilisme betyder “økonomi” husholdning og godsforvaltning. Rousseau indleder da også sin “Afhandling om politiske økonomi”,

skrevet til den franske *Encyklopædi* (1755), med en henvisning til, at ordet økonomi udspringer af det græske ord *oikos* og betyder en fornuftig styring af husholdning til sikring af familiens velfærd. I denne form for økonomi er det primære mål for hele familiens arbejde "at bevare eller forøge faderens formue med det formål, at han en dag kan dele den blandt sine børn, så de ikke bliver fattige".¹⁷

Men ifølge Rousseau er det nødvendigt at skelne klart mellem to former for økonomi: familieøkonomi og politisk økonomi, "da staten intet andet har tilfælles med familien end den forpligtigelse, som deres respektive ledere har til at gøre dem lykkelige hver især".¹⁸ Når det gælder politisk økonomi, er det dog vigtigt, understreger Rousseau, at skelne mellem en folkelig og tyrannisk udgave: "Den tyranniske økonomis maksimer står indskrevet i historiens arkiver og i Machiavellis satirer. Den folkelige finder man kun i skrifterne fra de filosoffer, der tør påberåbe sig menneskehedens rettigheder."¹⁹

I sit klassiske værk *Samfundspagten* fra 1762 kalder Rousseau disse menneskerettigheder for det legitime grundlag for en folkelig styreform. Mens loven under enevælden udgår fra kongen, skal folket nu være lovens ophav. At implementere en folkelig styreform kræver ifølge Rousseau mere end en samling mennesker, det kræver en *forsamling*, der har sluttet sig sammen politisk, og som derigennem "får sin enhed, sit fælles *jeg*, sit liv og sin vilje". En sådan forsamling tager ifølge Rousseau "i fællesskab navnet *folk*".²⁰ Altså folk forstået som et politisk begreb.

Herder henviser ikke som Rousseau til en samfundspagt, men derimod til kulturen og sproget, som det, der definerer et folk. Som barn fødes man ind i en kultur og et sprog, hvilket har store konsekvenser. Kulturen og sproget præger nemlig på afgørende vis barnets sind og sjæl, og på den måde etableres der en pagt mellem barnet og nationen. Sprog og bevidsthed er for Herder to sider af samme sag. Sproget er ikke bare et kommunikationsmiddel, det er også en form for kollektiv bevidsthed. Ved at gøre sig fortroligt med sproget, får mennesket adgang til såvel sit eget selv som til folkets sjæl. Man finder, ifølge Herder, ikke ind til nationens kerne

17 Jean-Jacques Rousseau, "Afhandling om den politiske økonomi," i *Jean-Jacques Rousseau, Politiske skrifter* (Aarhus: Klim, 2009), 78.

18 Rousseau, "Afhandling om den politiske økonomi," 80.

19 Rousseau, "Afhandling om den politiske økonomi," 83.

20 Jean-Jacques Rousseau, *Samfundspagten* (København: Rhodos, 1987), 85 (kursiv tilføjet).

ved at undersøge folkets politiske historie, men dets sange og poesi. Nationen og folket eksisterer som en poetisk virkelighed, uafhængig af den politiske virkelighed, uafhængig af staten. Herder gjorde sproget til det mest naturlige og en uundværlig basis for sociale og politiske sammenslutninger; det er så at sige sproget, der skaber folket. Sproget er selve nøglen til de forskellige nationers unikke særpræg. I forlængelse af Herder bliver sproget derfor betragtet som det "organiske" grundlag for en nationalstat.²¹

I 1848 publicerede Karl Marx og Friedrich Engels *Det kommunistiske Manifest*, der sluttede med følgende fanfare: "Proletarer i alle lande foren jer!". Umiddelbart skulle man tro, at deres vision om et klasseløst og grænseløst socialistisk samfund ville medføre, at de tog afstand fra begrebet nation. Det er dog langt fra tilfældet. De fremhævede i *Det kommunistiske Manifest*, at klassekampen i første omgang er en national kamp, hvor proletarerne i hvert enkelt land overvinder dets eget borgerskab. Hvad det gjaldt om internationalt, var at samle de mange spredte kræfter til "en national kamp, til klassekamp".²² Senere i samme skrift fremhæves det, at arbejderne ikke har noget fædreland; det skal erobres ved at erobre nationen: "Da proletariatet først må erobre det politiske herredømme, hæve sig op til national klasse, konstituere sig selv som nation, er det altså selv nationalt, selv om det er i en helt anden betydning end den borgerlige."²³ Selv om arbejderklassen i midten af 1800-tallet udgjorde en minoritet i alle lande, der var præget af industrialisering, mente Marx og Engels, at arbejderklassen var den aktør, der kunne tale og handle på hele folkets eller snarere på hele menneskehedens vegne, eftersom det var denne klasse, der skabte den velstand, som resten af samfundet ernærede sig af.

Det er her afgørende at skelne mellem folk som *undersåt* og folk som *underklasse*. I standssamfundet er folket ikke kun juridisk defineret som undersåtter, mange tenderer også mod at betragte sig selv som sådan. Folk som underklasse affinder sig derimod ikke med de herskende magtforhold og kæmper for at forandre dem. Underklassen søger med andre ord at blive suveræn, det vil sige: erobre retten til at tale på nationens vegne. Det var, hvad Marx og Engels opfordrede arbejderklassen

21 F.M. Bernard, *Herder's Social and political Thought* (Oxford: Clarendon Press, 1965).

22 Karl Marx og Friedrich Engels, "Det kommunistiske manifest," i *Udvalgte skrifter*, bd. 1 (København: Forlaget Tiden, 1976), 35.

23 Marx og Engels, "Det kommunistiske manifest," 44.

til i 1848. I den engelske udgave af *Det kommunistiske Manifest* fremhævede de den pointe, at proletariatet skal "hæve sig op til national klasse" med følgende eftersætning, "hæve sig op til nationens førende klasse".²⁴

GRUNDTVIGS BIDRAG TIL FOLKEBEGREBETS TRANSFORMATION

I Danmark er Grundtvig uden sammenligning den, der har haft størst betydning for folkebegrebets transformationsproces. Han var selvfølgelig dybt fortrolig med den gamle betydning af ordet folk, men i sangen "Folkeligt skal alt nu være" fra 1848 tillægger han det lille ord *nu* stor betydning. For hvad skulle man *nu* forstå ved begrebet folk? Hvad betyder ordet folkeligt?²⁵

For Grundtvig var det mest presserende spørgsmål ikke den politiske transformation fra enevælde til demokrati, det var den kulturelle og sociale overgang fra stændertid til folketid. I Den Grundlovgivende Rigsforsamling proklamerede Grundtvig i 1849: "Stændertiden er forbi, nu skal *folketiden* komme."²⁶ Stændertiden var den gamle tid, folketiden den nye. I det hele taget var demokrati ikke, som historikeren Jeppe Nevers har påpeget, et slagord i 1800-tallet. Efter den franske revolution 1789 var demokrati snarere et skældsord, og den danske grundlov i 1849 blev af mange i samtiden set som et værn mod for meget demokrati.²⁷

Grundtvigs forståelse af begrebet folk var dybt præget af Herders ide om sproget som folkets kerne. Men han brugte også folk som et begreb, der rummede en idé om lighed, folke-*lighed* – i kontrast til standssamfundet, der både juridisk og socialt var funderet på *ulighed*. I sin første store verdenshistorie, *Verdens-Krønike* fra 1812, skriver han om den skelsættende betydning, som han fandt stavnsbåndets ophævelse i 1788 havde i denne henseende: "Herremændene kan ej, som forhen, udtrække bonden af sin gård, som en hest af stalden hver morgen, for at lade ham stå ledig, trække eller trave efter behag." Nu må herremanden selv "ride sin træhest, om han lyster, eller bruge den til ungherrens gymnastiske øvelser".²⁸

24 Marx og Engels, "Det kommunistiske manifest," 44.

25 *Højskolesangbogen* (København: FFDs Forlag, 2021).

26 N.F.S. Grundtvig, "Overgangs-Tiden i Danmark," *Danskeren* 2, nr. 6 (februar 1849): 81.

27 Jeppe Nevers, *Fra skældsord til slagord* (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011).

28 N.F.S. Grundtvig, *Verdens Krønike 1812*, i *Udvalgte Skrifter*, bd. 2 (København: Gyldendal 1905), 377.

For Grundtvig var skiftet fra stændertid til folketid et skift "fra trældom til frihed, fra kastevæsen til ligelighed i alle offentlige forhold".²⁹ Grundtvig var nådesløs i sin kritik af standssamfundets behandling af almuen, som kun syntes "at være til som husdyr for de andre stænders skyld".³⁰ Hvad Grundtvig ville, var på sin vis at vende standssamfundet på hovedet ved at ophøje den nederste kaste, bondestanden, til folkets kerne: "Ved således at ophøje den *ringeste* af alle vore såkaldte *stænder* til herredømmet sætter man bogstavelig en *bonde* oven på en herremand."³¹ Om end formuleringen kunne synes smagløs, siger Grundtvig, var den udtryk for en uundgåelig tendens i tiden, som man skulle glæde sig over. Det, der var i gang, var nemlig en bevægelse mod frihed, ligelighed og folkelighed.

Det betød ikke, at bønderne nu skulle til at herske over herremændene. De skulle tværtimod til at betragte hinanden som brødre. Der skulle gælde de samme rettigheder og pligter for bønder og herremænd. Indskrænkninger i friheden var i Grundtvigs optik nødvendig, ellers kunne der ikke etableres funktionsdygtige samfund, men sådanne indskrænkninger kunne kun forsvares, hvis de omfattede alle individer og alle stænder:

Der [er] hos mig ikke den mindste tanke om nogen stands *forret* til at nyde frihed eller magt, eller om nogens ret til at unddrage sig de byrder, som folket må bære [...] Skal vi lige gode brødre være, må vi lige god ret nyde, det er på dansk et gammelt ord, og vi danskere er alle lige gode brødre.³²

Med andre ord: De nødvendige begrænsninger skulle ramme alle i samme omfang.

Som folketingsmedlem i 1850 afviste Grundtvig for eksempel et lovforslag om, at herremændene skulle have erstatning for tab af et privilegium, der knyttede sig til begrebet hartkorn, som udgjorde grundlaget for jordvurdering i Danmark og dermed også for beskatning af jord.³³ Herremændene havde hverken juridisk eller

29 Grundtvig, "Overgangs-Tiden i Danmark," 59.

30 Grundtvig, "Overgangs-Tiden i Danmark," 85.

31 Grundtvig, "Overgangs-Tiden i Danmark," 91.

32 N.F.S. Grundtvig, "Dansk Rigsdags-Tale imod den saakaldte 'almindelige Værnepligt,'" *Udvalgte Skrifter*, bd. 9 (København: Gyldendal, 1909), 167.

33 Jf. Regner Birkelund, *Frihed til fælles bedste* (København: Gyldendal, 2008), 401.

moralsk krav på kompensation, de havde i al for lang tid haft fordele, som havde medført ekstra byrder for andre:

Det er en ny ligelig og folkelig tingenes orden, som de er kaldede til at gennemføre i forening med et folkeråd, som hverken vil eller må træde i stænderforsamlingens fodspor. Ja, stændertiden er forbi, der må komme en virkelig folketid efter den, om vi skal fare vel, og det er min fulde overbevisning, at en sådan virkelig folketid, den vil også komme til Danmark til fælles gavn og fælles glæde, når man kun vil og tør vove uden erstatning at ophæve alle begunstigelser på det heles bekostning, det være sig for enkelte personer eller enkelte klasser.³⁴

FOLKETIDEN FORDRER FOLKELIG OPLYSNING

For Grundtvig var der en afgørende forskel på "almuen" og "folket". Denne forskel var først og fremmest af bevidsthedsmæssig og dannelsesmæssig karakter. For, som Grundtvig hævder,

almuen kan lige så lidt repræsentere som regere sig selv, om man så end fyldte hele statsrådet med dem, thi for at kunne det måtte de først ved en højere dannelse være åndelig trådt ud af deres sfære og var da ikke længere almue.³⁵

Almuebevidstheden måtte ifølge Grundtvig vige til fordel for en folkebevidsthed. Forudsætningen for denne bevidsthedsmæssige ændring var at træde ud af den kollektive bevidsthedsform, der prægede almuen, og indoptage den nye folkelige bevidsthedsform. Hvad Grundtvig arbejdede for, var det, som den britiske idéhistoriker Jonathan Israel kalder for "en bevidsthedsmæssig revolution".³⁶ "Vi trænger til", siger Grundtvig i 1838,

at blive langt bedre oplyste, end vi er, om 'fælles bedste', før det var rådeligt at give os hals og hånd over statsforfatninger, lovgivning og alle offentlige indretninger, trænge altså først til en hensigts-

³⁴ Jf. Birkelund, *Frihed til fælles bedste*, 402.

³⁵ N.F.S. Grundtvig, "Om Borgerlig Dannelse," i *Grundtvigs Skoleskrifter*, bd. 1 (København: Gad, 1968), 259.

³⁶ Jonathan Israel, *A Revolution of the Mind* (New Jersey: Princeton University Press, 2010), 8.

mæssig *oplysnings-anstalt* for disse ting, hvis vi ikke allerede har den; og det er, hvad jeg mener med en *folkelig højskole* og dens borgerlige nødvendighed i vore dage.³⁷

Det var ikke mindst nødvendigt at få almuen til at betragte sig selv som andet end almue, altså til at se sig som en del af et suverænt folk med sans for sammenhængen mellem frihed og det fælles bedste. Når Grundtvig lagde afgørende vægt på at få løftet bondestanden bevidsthedsmæssigt, kulturelt og socialt, hænger det sammen med hans frygt for pøbelvælde i forbindelse med massernes indtog i det politiske og offentlige liv. For, som Grundtvig skrev til sin veninde dronning Caroline Amalie i 1848, "hvad vi end gør, så står almuens og folkemængdens regeringstid for døren, så vi må skynde os, alt hvad vi kan at opdrage og oplyse dem til at blive i det hele kloge og nådige herrer".³⁸

Hvad Grundtvig i den grad frygtede, var pøblen. Han betragtede pøblen som en latent trussel, hvis destruktive og ødelæggende kraft ikke mindst gjorde sig stærkt gældende under med den franske revolution 1789-1799. Selv om revolutionen blev indledt med et løfterigt krav om frihed, udviklede den sig til et terrorregime. For

franskmændene bar dem galt ad, da de tog suveræniteten fra kongen, uden at kunne hindre den i at falde i pøbelens hænder, der vel kunne rive al ting ned, men ikke bygge andet op i steden end en *guillotine* til alle de hoveder, der ikke var efter pøblens hoved.³⁹

Grundtvig var helt på det rene med, at der i Danmark ville og skulle ske en politisk transformation: fra kongesuveræniteten til folkesuveræniteten; og netop derfor satsede han benhårdt på en bevidsthedsmæssig transformation: fra almue til folk. For blev der ikke skabt en *kvalitativ* anden form for folkebevidsthed end den gamle, kunne man risikere det samme som i Frankrig, at folket sprang ud som pøbel – og dermed ødelagde muligheden for etablering af et *demos*, der kunne styre.

37 N.F.S. Grundtvig, *Mands Minde* (København: Det Schønbergske Forlag, 1877), 73.

38 N.F.S. Grundtvig, *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig, 1821-1872*. bd. 2 (København: Gyldendal, 1926), 461.

39 Grundtvig, *Mands Minde*, 73.

PØBLEN ER IKKE FORSVUNDET

At kravet om frihed under den franske revolution udviklede sig til et pøbelvælde og terrorregime udgør langt fra en enlig svale. Historien er brolagt med eksempler på, hvor svært det er at transformere begrebet folk og inddrage masserne såvel som eliten i funktionsdygtige demokratier.

At det lykkedes så nogenlunde i Danmark, er selvfølgelig langt fra alene Grundtvigs fortjeneste. Men hans vedholdende betoning af folkelig oplysning og folkelig dannelse har uden tvivl haft betydning. Grundtvig var ikke bonderomantiker. Hans folkelig oplysningsprogram var heller ikke utopisk, men pragmatisk forankret i det daværende samfund, hvor bondestanden udgjorde de mange. Dermed bidrog han uden tvivl til fremvæksten af en liberal bondestand, hvilket fik afgørende betydning for demokratiets og nationens forankring.⁴⁰

Hvor svært, det kan være at integrere såvel masserne som eliten i funktionsdygtige demokratier, kan afslutningsvis antydes og perspektiveres med et enkelt eksempel. Efter Første Verdenskrig fik Europa trukket nye grænser baseret på den plan, som den US-amerikanske præsident Woodrow Wilson fremlagde i 1918. Planens grundlæggende ide var, at den reorganisering af Europa, der skulle finde sted, skulle bygge på princippet om *folkenes selvbestemmelse*. Det betød opløsningen af de to store multinationale imperier, Det Østrig-ungarske Rige og Det Osmanniske Rige, og førte til etablering af en række nye stater i den østlige og sydøstlige del af Europa, heriblandt Polen, Tjekkoslaviet og Jugoslavien.

Princippet om *folkenes selvbestemmelse* betød, at bønderne, som udgjorde de mange i de nye stater, så at sige *overnight* gik fra at være undersåtter til at blive borgere. Men princippet medførte langt fra stabile demokratier. Tværtimod. Med undtagelse af Tjekkoslaviet lykkedes det ifølge den tyske idéhistoriker Jan-Werner Müller ikke at integrere bønderne i funktionsdygtige demokratier i Østeuropa.⁴¹ På tilsvarende vis har den britisk-US-amerikanske sociolog Michael Mann beskrevet, hvor vanskeligt det var for aristokratiet og gejstligheden at forlige sig med *folkenes* ret til selvbestemmelse og det liberale demokratis principper.⁴² I mellemkrigstiden udviklede de nye østeuropæiske stater sig ikke til demokratier men til autokratier

40 Uffe Østergaard, "Hvad er det danske ved Danmark?," *Den jyske Historiker* 29-30 (1984): 85-134.

41 Jan-Werner Müller, *Contesting Democracy* (New Haven: Yale University Press, 2011), 20f.

42 Se kapitel 2 i Michael Mann, *Fascists* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

med fascistiske og nazistiske tendenser. Det lykkedes med andre ord hverken for samfundets “bund” eller for samfundets “top” at transformere sig selv og identificere sig med et *demos*, der kunne styre.

Populistiske bevægelser hævder ofte, og ikke sjældent med rette, at eliten udgør en trussel mod demokratiets folk. Men de undlader som regel at nævne, at folket også udgør en trussel, hvis folket forvandles til pøbel. At pøbelen stadig udgør en latent trussel i demokratiske samfund, viser stormen på den US-amerikanske kongres den 6. januar 2021. Og bliver Donald Trump valgt på demokratisk vis til præsident i USA i 2024, vil det ikke være første gang i historien, at en person, der ikke anerkender demokratiets spilleregler, bliver valgt til at styre. Selv om det muligvis ikke går sådan, er der alligevel grund til at interessere sig for spørgsmålet: Hvis demokrati betyder folkestyre, hvad fordrer det så af *folket* i folkestyret?

BIBLIOGRAFI

- Agamben, Giorgio. *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- Aristoteles. *Statslære*. København: Gyldendal, 1946.
- Bernard, F. M. *Herder's Social and Political Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1965.
- Birkelund, Regner. *Frihed til fælles bedste*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2008.
- Christensen, Aksel E. *Danmark, Norden og Østersøen*. København: Den Danske Historiske Forening, 1976.
- Dahl, Robert A. *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront, 1999.
- Dansk Ordbog*, udgivet af Det kongelige danske Videnskabernes Selskab. København: Schultz Forlag, 1802.
- Molbech, C. *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord*, København: Gyldendal, 1859.
- Frizner, Johan. *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. Oslo: Den norske Forlagsforening, 1886.
- Grundtvig, N.F.S. *Verdens Krønike 1812, Udvalgte Skrifter*. Bd. 2. København: Gyldendal, 1905.
- . “Overgangs-Tiden i Danmark.” *Danskeren* 2, nr. 6 (februar 1849): 81-96.
- . “Dansk Rigsdags-Tale imod den saakaldte ‘almindelige Værnepligt.’” I *Udvalgte Skrifter*. Bd. 9, 166-174. København: Gyldendal, 1909.
- . “Om Borgerlig Dannelse.” I *Grundtvigs Skoleskrifter*. Bd. 1, 256-267. København: Gad, 1968.

- . *Mands minde*. København: Det Schønbergske Forlag, 1877.
- . *Breve fra og til N.F.S. Grundtvig*. Bd. 2, 1821-1872. København: Gyldendal, 1926.
- Højskolesangbogen*. København: FFDs Forlag, 2021.
- Hvidtfeldt, Johan, Ib Koch-Olsen og Axel Steenberg. *Danmarks Historie*. Bd. 1. København: Det Danske Forlag, 1950.
- Ilsøe, Harald. "Danskerne og deres fædreland." I *Dansk identitetshistorie*. Bd. 1, 27-88. København: C.A. Reitzel, 1991.
- Israel, Jonathan. *A Revolution of the Mind*. New Jersey: Princeton University Press, 2010.
- Jacobsen, Anette Faye. *Husbonderet*. København: Museum Tusculanums Forlag, 2008.
- Kalkar, Otto. *Ordbog over det ældre danske Sprog*. København: Thieles Forlag, 1981-1918.
- Kofoed-Hansen, H.P. *Et folk – folket*. København: Høst's Forlag, 1869.
- Korsgaard, Ove. "Hvad fortæller ordbøgerne?" *Nordnytt. Nordisk tidsskrift for etnologi og folkløristik* 102 (2007): 17-29.
- . *Grundtvig rundt. En guide*. København: Gyldendal, 2018.
- Luther, Martin. *Dr. Martin Luthers lille Katekismus*, 1529. *Den danske Folkekirkes bekendelsesskrifter* ved Leif Grane. Forlaget Anis 1993:100-122.
- Mann, Michael. *Fascists*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511806568>
- Marx, Karl og Friedrich Engels. *Udvalgte skrifter*. Bd. 1. København: Forlaget Tiden, 1976.
- Müller, Jan-Werner. *Contesting Democracy*. New Haven: Yale University Press, 2011.
- Nevers, Jeppe. *Fra skældsord til slagord*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2011.
- Politikens nudanske ordbog & sprogleksikon*. København: Politikens Forlag, 1995.
- Rousseau, Jean-Jacques. *Samfundspagten*. København: Rhodos, 1987.
- . "Afhandling om den politiske økonomi." I Jean-Jacques Rousseau, *Politiske skrifter*, 77-122. Aarhus: Klim, 2009.
- Zernatto, Guido. "The History of a Word." *Review of Politics* 6 (1944): 351-66. <https://doi.org/10.1017/S0034670500021331>
- Østergaard, Uffe. "Hvad er det danske ved Danmark?." *Den jyske Historiker* 29-30 (1984): 85-134.

